

Фјодор
Достојевски

КРОТКА

и друге приче

Превели
Милосав Бадовић
Вечни муж, Пошћени лойов, Нейочка Незванова
Милена Маројевић
Кројка

■ Laguna ■

САЗБУКА

Наслов оригинала

Федор Михайлович Достоевский

Вечный муж

Кроткая

Честный вор

Неточка Незванова

Translation copyright © српског издања 2026, ЛАГУНА

Translation copyright © српског издања 2026, САЗБУКА

САДРЖАЈ

ВЕЧНИ МУЖ	9
КРОТКА	173
ПОШТЕНИ ЛОПОВ	221
НЕТОЧКА НЕЗВАНОВА	241
<i>О аутору</i>	429

ВЕЧНИ МУЖ

1.

Вељчањин

Прође лето, а Вељчањин сасвим неочекивано остаде у Петрограду. Његово путовање на југ Русије не оствари се, а парници се није видело краја. Та парница око имања добила је сасвим лош обрт. Пре три месеца изгледала је сасвим једноставно, готово очевидно, али одједном се некако све изменило. „Уопште узев, све се почело мењати нагоре“, ову фразу Вељчањин је почео често и злурадо да понавља у себи.

Ангажовао је вештог, скупог и познатог адвоката и није жалио новаца, али од нестрпљења и због неповерљивости почео се сам бавити парницом: читао је и писао акта, која је адвокат увек одбацивао, трчкарао по надлештвима, распитивао се и, вероватно, само сметао послу – адвокат се, бар, жалио на њега и терао га да иде на имање. Али он није хтео чак ни на одмор да оде. Прашина, оморина, петроградске беле ноћи, које драже живце, ето чиме се наслађивао у Петрограду. И са станом, који се налазио негде око Бољшој театра, није имао среће; „ништа му није ишло за руком!“ Његова хипохондрија расла је сваког дана, али он је већ одавно био склон хипохондрији.

Вељчаџинов је био човек који је живео богато, проживео много и већ одавно није био млад; имао је тридесет осам или тридесет девет година, и та његова „старост“, како је сам говорио, дошла је „готово сасвим изненада“. Међутим, он је схватао да није остарио од броја година, већ због њихове садржине; и ако је његова слабост већ почела, онда је пре била душевна него телесна. Споља је још изгледао младолико.

Био је висок и снажан човек, густе русе косе, без иједне седе власи, дуге русе браде готово до пола груди; на први поглед изгледао је некако неспретно и запуштено, али када га је човек пажљивије гледао, уочавао је у њему отменог господина који је у своје време био типично великосветски васпитан. Његови манири су и сада били ноншалантни, смели и чак грациозни, и поред тога што је постао мрзовољан и неспретан. Он је још увек био пун непоколебљивог, великосветски дрског самоуверења, чије размере можда ни сам није слутио, мада је био не само паметан већ понекад и разборит, доста образован и несумњиво даровит. Боја његовог руменог и искреног лица у младости се истицала женском нежношћу и привлачила је на Вељчаџинова пажњу жена. Па и сада је понеко, када га погледа, говорио: „Гле како је снажан и здрав!“

Па ипак, тај „здрави“ био је опасно оболео од хипохондрије. Његове плаве, крупне очи имале су пре десет година у себи нечег што је пленило; то су биле тако ведре очи, тако веселе и безбрижне да су и нехотице привлачиле сваког са киме се сретао. А сада, у четрдесетим годинама, ведрина и доброта су се скоро сасвим угасиле у тим очима, око којих су се већ мрешкале ситне боре; у њима су се чак појавили цинизам уморног и не баш моралног човека, лукавство, најчешће подсмех и нека нова нијанса у изразу, чега раније није било: израз туге и бола – неке расејане туге, готово беспредметне, али дубоке.

Нарочито га је обузимала туга када је остајао сам. И зачудо, овај бучни, весели и расејани човек, који је пре само две године тако дивно причао смешне приче, сада ништа тако није волео него да остане потпуно сам. Намерно је прекинуо многа познанства која није морао да кида, чак ни сада, мада се налазио у крајње неповољним новчаним приликама. Истина, томе је допринела и сујета: сумњичав и сујетан, није могао подносити ранија познанства. Али и његова сујета почела се постепено мењати због усамљености. Она се није смањивала, чак напротив – али почела се претварати у неку посебну сујету које раније није било: почела је да пати од сасвим другачијих узрока него раније, од узрока неочекиваних и раније сасвим незамисливих, од узрока „узвишенијих“ него до сада, „ако се само може тако рећи, и ако стварно постоје *виши* и *нижи* разлози“. Ово је већ он сам додавао.

Да, дотле је био догурао; мучио се сада с неким *вишим* разложима о којима раније не би ни мислио. По критеријуму свести и савести, називао је вишим све „разлоге“ којима се (на своје чуђење) никако не би могао у себи смејати – чега до сада још није било – у себи, наравно, а у друштву је већ друга ствар! Он је врло добро знао да би се, само кад би то захтевале околности, и сутра, без обзира на све тајанствене и скрушене одлуке своје савести, јавно и сасвим спокојно одрекао свих тих *виших разлоја*, и лично их први почео исмевати, наравно, не признајући ништа. И то је доиста било тако, без обзира на извешан, чак сасвим значајан степен независности мисли, коју је извојевао у последње време, од *нижих разлоја* који су све досад владали њиме.

И колико је пута, устајући ујутру из постеље, почињао да се стиди својих мисли и осећања доживљених у бесаним ноћима! (А он је у последње време стално патио од несанице.) Већ одавно је приметио да постаје сувише подозрив у свему, и у важним стварима и у ситницама, зато је и

одлучио да што мање себи верује. Међутим, искрсавале су чињенице за које се морало признати да стварно постоје. У последње време, понекад ноћу, његове мисли и осећања готово сасвим су се изменили у односу на свакодневне, и већином уопште нису личили на оне које су га обузимали у првој половини дана. То га је запрепастило, зато је чак потражио савет од чувеног лекара, истина, од човека с којим се познавао; почео је с њим разговор, наравно, у шали. И добио је одговор да је појава мењања и чак раздвајања мисли и осећања ноћу за време несанице, или уопште ноћу, општепозната појава код људи који „много мисле и дубоко осећају“, да су се понекад убеђења којих се човек придржавао целог живота неочекивано мењала под утицајем ноћне меланхолије и несанице; одједном се, не знајући зашто, доносе најсудбоносније одлуке; али, наравно, све то зависи од степена интензитета, и ако, најзад, субјекат исувише осећа у себи ту раздвојеност и почиње да пати, онда је то неоспоран симптом да је болест почела. Према томе, одмах треба нешто предузети. Најбоље је радикално променити начин живота, изменити начин исхране или предузети путовање. Корисно је, наравно, и средство за чишћење.

Вељчаџинов није даље слушао, али његова болест је била сасвим доказана.

„Дакле, све је то само болест, сви ти *виши разлози* су болест и ништа друго!“, заједљиво је узвикивао понекад за себе. Уопште није желео да се сложи с тим. Истина, ускоро се и ујутру почело понављати оно што му се дешавало у изузетним ноћним часовима, само са више жучи него ноћу, са бесом уместо кајања, са подсмехом уместо усхићења. У суштини, то су били извесни догађаји из његовог прошлог и давнопрошлог живота, којих се све чешће сећао, „изненада и бог би знао зашто“, и сећао их се некако нарочито.

Вељчаџинов се, на пример, већ одавно жалио да губи памћење: заборављао је лица познаника, који су се

приликом сусрета са њим због тога вређали; књигу прочитану пре пола године понекад је сасвим заборављао. И ето – упркос очигледном свакодневном губљењу памћења, што га је веома узнемиравало – све што је припадало давној прошлости, што је већ десет, петнаест година било сасвим заборављено, све му је то сада, понекад, изненада падало на памет, и то са таквом прецизношћу утисака и појединости као да је све поново доживљавао. Неке чињенице којих се сећао био је толико заборавио да је било право чудо већ и то што их се могао сетити. Али то још није било све; јер ко од људи који су живели богато и бурно нема посебних успомена? Али суштина је била у томе што се све то чега се сећао сада враћало са неким унапред припремљеним, сасвим новим, неочекиваним и раније незамисливим гледањем на чињенице. Зашто су му неке успомене сада изгледале као прави злочини?

И нису били у питању само прекори његовог ума. Своме мрачном, самотном и болесном уму он и не би поверовао, али долазило је до проклињања и суза, ако не видљивих, онда до невидљивих. Да му је неко само пре две године рекао да ће некада заплакати, он му не би веровао! Додуше, у почетку се и није сећао емотивних, већ више увредљивих ствари: присећао се неких неуспеха у друштву и понижења; сетио се, на пример, како га је „оклеветао један интригант“, због чега су престали да га примају у једној породици, или, на пример, како је недавно био јавно и дубоко увређен а није изазвао на двобој човека који га је увредио; како су га једанпут удесили веома оштроумним епиграмом у друштву веома лепих жена, а он се није снашао шта да одговори. Сетио се два-три неплаћена дуга, истина безначајна, али су доводили у питање част, јер је дуговао људима с којима је прекинуо односе и о којима је рђаво говорио. Исто тако, мучило га сећање – али само у најгорим тренуцима – на две суме новца, обе крупне, које је проћердао на најглупљи начин.

Али ускоро је почео да се сећа и из „узвишене“ сфере.

Одједном се, на пример, сетио „ни сам не знајући зашто“ заборављеног, сасвим заборављеног старчића, доброг чиновника, седог и смешног, кога је некад давно увредио јавно и некажњено, и то само из разметљивости: само зато да не остане неискоришћен смешан и успео каламбур, којим се прославио и који су касније понављали. Тај догађај био је толико заборавио да није могао да се сети чак ни презимена тог старчића, мада му је са несхватљивом јасноћом изашла пред очи цела атмосфера.

Сасвим јасно се сетио да је старац тада узео у заштиту своју кћер, већ уседелицу, која је живела заједно с њим и о којој су у граду почеле да се шире неке интриге. Старац је почео да одговара и да се љути, али је одједном брзину у плач пред свима, што је оставило извештан утисак. Све се свршило тиме што су га ради шале тада опили шампањцем и сити се исмејали. Када се сада Вељчаџинов сећао, „ни сам не зна зашто“, како је старчић ридео и као дете крио лице рукама, њему се одједном учинило да то никада није заборавио. И чудна ствар: тада му је све изгледало веома смешно, а сада – напротив, нарочито појединости: како је рукама крио лице.

Затим се сетио како је, само ради шале, оклеветао веома добру и лепу жену једног наставника и како је клевета дошла до ушију мужа. Вељчаџинов је убрзо отпутовао из тог градића и није знао какве су биле последице његове клевете, али сада је почео да замишља чиме се све то завршило – и богзна шта би измислила његова машта – да му одједном није искрсла у сећању једна много каснија успомена на девојку плебејског порекла, која му се чак и није свиђала и које се, искрено речено, стидео, али с којом је, ни сам не зна зашто, имао дете и напустио је са дететом, и чак се није ни опростио с њом – истина, није имао времена – када је

одлазио из Петрограда. Ту девојку је касније тражио целу годину, али је никако није могао наћи.

Уосталом, таквих успомена је било на стотине – чак толико као да је сваки спомен повлачио за собом десетине других. Постепено је почела да пати његова сујета.

Већ смо рекли да се његова сујета изродила у неки посебан вид. И то је праведно речено. Повремено – истина ретко – толико се запуштао да се чак није стидео што нема својих кочија, што луња пешице по надлештвима, што се почео немарно облачити, и када би се десило да га на улици неко од старих познаника одмери са подсмехом, или би просто одлучио да га не препозна, Вељчањинов је имао толико гордости да се чак не намршти. И то да се стварно не намршти, а не само реда ради. Разуме се, то се дешавало ретко, то су били само тренуци самозаборава и гнева, али ипак његова је сујета постепено почела да се удаљава од ранијих узрока и да се концентрише на једно питање, које му је непрестано долазило на ум.

„Па ето“, почињао је понекад да мисли сатирично (а кад је мислио о себи, готово увек је почињао сатиричним тоном), „па ето, неко се тамо брине о мом моралном поправљању и шаље ми ове проклете спомене и 'сузе кајања'. Па нека, само све је узалуд, све је то пуцање у празно! Јер зар ја не знам сигурно, више него сигурно, да упркос свим овим сузама покајницама и самоосуди у мени нема ни трунке самосталности, и поред мојих глупих четрдесет година! Јер да сутра наиђе искушење, нека се поново укаже прилика да ми је корисно да ширим гласине како је наставникова жена од мене примала поклоне, ја ћу их сигурно ширити, нећу ни трепнути – и ширићу их горе и пакосније него први пут, зато што ће то бити већ други пут, а не први. Кад би ме сада поново увредио онај мали кнез, јединац у мајке, кога сам ја пре једанаест година ранио у ногу, ја бих га одмах изазвао

на двобој и поново поставио на штаци. Зар то није, дакле, пуцање у празно, и каква корист од тога! и зашто ме онда треба подсећати, када ја не умем да се ослободим од себе!“

И мада се није поновио случај са наставниковом женом, и никога није стављао на штаци, ипак га је дубоко мучила сама помисао да би се то неизоставно морало поновити када би то изискивале околности. Али не може човек, доиста, увек само да пати од успомена; може се одморити и прошетати у паузама.

Тако је Вељчањин и поступао: био је спреман да прошета у паузама; па ипак је његов живот у Петрограду сваки даном био све непријатнији. Већ се ближио и јул. Понекад би се појавила одлучна мисао да се окане свега, чак и парнице, и да отпутује некуд, одмах, неочекивано, не осврћући се ни на шта, на пример, на Крим. Али после једног сата он се обично подсмева тој мисли и презирао је: „Ове одвратне мисли неће престати ни на каквом југу, кад су већ једном почеле, и ако сам ја макар и мало поштен човек не треба да бежим од њих, а немам ни разлога.“

„А и зашто да бежим“, настављао је да филозофира од невоље, „овде је таква прашина, таква запара, у овој кући је све тако запрљано, а колико је само мишје сујете и ситничавих брига код свих тих пословних људи у надлештвима по којима се ја мувам; код овог света што је остао у граду, на свим лицима која промичу од јутра до мрака, тако је наивно и отворено исписана сва њихова себичност, сва простодушна дрскост, сав кукавичлук њихових ситних душа, и кокошјих срдаца да је, најозбиљније говорећи, овде рај за хипохондра! Све је отворено, све јасно, нико чак и не сматра за потребно да се прикрива, као што раде наше госпође по летњиковцима или у бањама европским – према томе, само због те отворености и простоте све заслужује много више правог поштовања... Никуда нећу путовати! Макар цркао, одавде никуда нећу путовати!“

2.

Господин са црном траком на шеширу

Био је трећи јул. Запара и врућина биле су неиздрживе. Вељчањинов је тог дана имао много послова: целог јутра је пешачио и возио се, а даље га је чекала неминовна обавеза да увече посети једног господина који му је био потребан, једног пословног човека и државног саветника у његовој вили, негде на Црној реци – да га изненада затекне код куће.

Најзад, после пет сати, Вељчањинов је ушао у један ресторан – веома сумњив, али француски – на Невском проспекту, код Полицијског моста, сео је као и обично за свој сто у углу и затражио своје свакодневно јело.

Он је сваког дана трошио рубљу на ручак, а за вино је плаћао посебно, и то је сматрао жртвом коју је мудро приносио својим несређеним приликама. Чудећи се како неко може јести такве сплачине, он би ипак слистио све до последње мрвице – и то сваки пут са таквим апетитом као да три дана није јео. „Ово је нека болест“, мрмљао је у себи, чудећи се свом апетиту.

Али овог пута је сео за свој сто страшно нерасположен, љутито је бацио шешир, налактио се и замислио. Да се случајно почео врпољити човек који је ручао за истим столом или да га није од прве речи схватио келнер који га је служио, Вељчањинов, који је умео да буде тако учтив и, кад треба, тако охоло спокојан, сада би се сигурно развикао као јункер и, можда, направио скандал.

Донели су му супу; узео је кашику, али одједном, пре но што је и захватио, бацио је кашику на сто и умало није скочио са столице. Изненада му је синула неочекивана

мисао: тог тренутка је, богзна на који начин, потпуно схватио разлог своје туге, своје посебне и нарочите туге, која га је мучила већ неколико дана узастопно, непрекидно у последње време, и ђаво би знао како се прилепила и зашто га никако није напуштала. Сада је одједном све сагледао и схватио, све му је било јасно као дан.

„За све је крив онај шешир!“, промрмљао је као у неком надахнућу – *свему* је узрок једино онај проклети округли шешир са одвратном црном траком!

Почео је да мисли – и што је дуже мислио, постајао је све туробнији и све је чуднији бивао „цео догађај“.

„Али... али какав је то, ипак, догађај?“, бунио се, не верујући себи, „има ли ту било шта слично догађају?“

А ево шта је, у ствари, било: пре готово две недеље (није тачно памтио, али му се чинило да се десило пре две недеље) срео је први пут на улици, негде на углу Подјаческе и Мешчанске улице, једног господина са црном траком на шеширу. Господин је био као сви остали, није било у њему ничег посебног, прошао је брзо, али је некако сувише упадљиво погледао Вељчањина и због нечег одмах скренуо на себе његову изузетну пажњу. Његова физиономија се однекуд Вељчањинову учинила познатом. Он се очигледно некад сретао с њим. „Уосталом, зар сам мало хиљада физиономија срео у свом веку – не могу их све памтити!“

Кад је прошао двадесетак корака, као да је већ био заборавио тај сусрет, без обзира на први утисак. Међутим, утисак се задржао целог дана – и то доста оригиналан: у виду неке безразложне и необичне мржње. Сада, после две недеље, свега се јасно сећао. Сећао се такође да уопште није схватао откуда у њему та мржња – и то није схватао до те мере да цело вече чак ниједном није повезао своје одвратно расположење са јутрошњим сусретом.

Али господин је сам пожurio да га подсети на себе – сутрадан се поново срео са Вељчањиновом на Невском

проспекту и опет га некако чудно погледао. Вељчањинов плуну, али се одмах зачудио свом плувању. Истина, постоје физиономије које одмах изазивају безразложну и ненамерну одвратност. „Да, ја сам га доиста негде сретао“, промрмљао је замишљено Вељчањинов пола сата после сусрета. Затим је поново цело вече провео у најодвратнијем расположењу. Чак је ноћу сањао неки ружан сан, али му ипак није пало на памет да је једини разлог ове нове и необичне меланхолије – господин у короти, кога је недавно срео, мада га се те вечери често сећао. Чак се узгред и разљутио што се „такво ђубре“ усуђује да га тако дуго подсећа на себе. Када би му пала на памет мисао да све своје узбуђење припише том човеку, он би то сигурно сматрао понижавајућим.

Два дана касније срили су се у маси света, приликом изласка из једног невског брода. У том трећем сусрету Вељчањинов се могао заклети да га је господин са црном траком на шеширу, док га је маса гурала и носила даље, препознао и покушао да му приђе; чак се „усудио“, изгледа, да му пружи руку. Можда је чак и узвикнуо и зовнуо га по имену. Истина, ово последње Вељчањинов није јасно чуо, али... „ко је, ипак, тај пробисвет и зашто ми не приђе ако ме је доиста препознао и ако жели да ми приђе?“, љутито је мислио седајући у кочије да се одвезе до Смољног манастира.

После пола сата већ се препирао и галамио са својим адвокатом, али у сутон и ноћу мучила га је поново нека одвратна и фантастична туга. „Да ми се не излива жуч?“, сумњичаво је питао себе, гледајући се у огледалу.

То је био трећи сусрет. Затим једно пет дана уопште „никога“ није сретао, а од „пробисвета“ није било ни трага ни гласа. Међутим, мало-мало па се сећао господина са црном траком на шеширу. Са извесним чуђењем Вељчањинов је хватао себе да мисли: „Да ја не чезнем за њим, шта

ли? Хм!... И он сигурно има много послова у Петрограду, и за ким је у короти? Он ме је очигледно препознао, али ја њега нисам. И зашто само људи носе црну траку? Њима то некако не приличи!... Ако се изблиза загледам у њега, чини ми се да ћу га препознати.“

И као да се нешто почело будити у његовим споменима, као нека позната, али изненада заборављена реч, и настојао је из све снаге да се сети те речи; знаш је врло добро, и свестан си тога да је знаш; знаш шта управо значи и вртиш се око тога. Али никако се не можеш сетити те речи, ма колико се мучио!

„То је било... То је било давно... и десило се негде... Ту се десило... ту се десило... – нека иде дођавола и што је ту било и што није!“, гневно је повикао одједном, „и зар се вреди понижавати и прљати због тог пробисвета?!“

Страшно се разбеснео; али увече, када се изненада сетио да се недавно разљутио, и то „страшно“ – осећао се необично непријатно: као да га је неко ухватио у нечем недозвољеном. Збунио се и зачудио: „Мора да постоје разлози због којих се ја тако љутим... ни због чега... чим се сетим...“ Није довршио своју мисао.

А сутрадан се још више наљутио, али овог пута му се учинило да има зашто и да је сасвим у праву; „дрскост је била нечувена“: а, у ствари, десио се четврти сусрет. Господин са црном траком опет се појавио, као да је никао из земље.

Вељчаџинов је тек био ухватио на улици оног државног саветника који му је био потребан и кога је и сада тражио не би ли га макар у летњиковцу затекао, јер га је тај чиновник, кога је Вељчаџинов једва познавао, али који му је био веома потребан због парнице, избегавао и очигледно се крио, уопште не желећи да се сретне с њим. Радостан што се, најзад, ипак с њим срео, Вељчаџинов је ишао напоредо с њим, журио и загледао му у очи, настојећи свим силама

да седог лукавка наведе на разговор у коме би се можда одао и казао ону тражену и одавно очекивану реч. Али седи лукавко је такође био опрезан, смешкао се или ћутао – и гле, управо у том мучном тренутку Вељчаџиновљево очи изненада опазише на супротној страни улице господина са црном траком на шеширу! Стајао је и пажљиво посматрао обојицу; пратио их је – то је било очевидно – и чак им се, изгледа, подсмевао.

„Дођавола!“, разбесне се Вељчаџинов, растајући се већ од чиновника и приписујући свој неуспех појави овог „безобразника“, „дођавола, да он мене не шпијунира! Он ме очевидно прати! Да ли га је неко ангажовао... и још се, заклео бих се, подсмевао! Ја ћу га, богами, истући... Штета само што не носим штап! Купићу штап! Ја преко овог нећу прећи! Ко је тај човек? Обавезно желим да знам ко је он!“

Најзад, тачно три дана после овог, четвртог сусрета – ми видимо Вељчаџинова у ресторану, као што смо га описали, озбиљно и већ коначно узбуђеног и чак донекле збуњеног. Ни он сам није могао да то не призна, упркос своме поносу. Морао је најзад да се досети, пошто је узео у обзир све околности, да је узрок све његове меланхолије, необичне туге и свих његових двонедељних узбуђења, био нико други до овај господин у короти, „и поред све његове ништавности“.

„Нека сам ја хипохондар“, мислио је Вељчаџинов, „који је, према томе, у стању да од муве направи слона, ипак, зар је мени од тога лакше што је, можда, све ово само гола фантазија? Јер ако свака хуља, слична овој, може да потпуно промени човека, онда је то... онда је то...“

И доиста, у данашњем – петом – сусрету, који је тако узбудио Вељчаџинова, слон се показао готово као мува; тај господин је као и раније журно прошао поред Вељчаџинова, али га овог пута није загледао нити је као раније показивао да га познаје, већ је, напротив, прошао оборених очију и очевидно желећи да га не примете.

Вељчаџинов се окрену и повика из свег гласа:

– Еј, ви, црна трако на шеширу! Зашто се сада кријете! Стојте! Ко сте ви?

Питање (и сва вика) били су сасвим бесмислени. Али Вељчаџинов се тога сетио тек пошто је викнуо. На његов повик господин се окрену, за тренутак застаете, збуну се, осмехну се, хтеде нешто да каже, да нешто уради – очевидно је једног тренутка био у великој недоумици, али се одједном окрену и појури што је брже могао.

Вељчаџинов је са чуђењем гледао за њим.

„А шта ћемо“, помислио је, „шта ћемо ако, у ствари, не јури он мене, него ја њега, и ако је суштина у томе?“

Кад је ручао, одмах је отишао у летњиковац, оном чиновнику. Чиновника, међутим, није затекао код куће; одговорили су му да се „од јутрос нису враћали и да се вероватно неће враћати пре три или четири сата по поноћи, зато што су остали у граду на неком имендану“. То је било толико „увредљиво“ да је Вељчаџинов у првом тренутку беса био одлучио да оде томе слављенику, и чак је заиста пошао; али је успут схватио да иде далеко, отпустио кочијаша наред пута и пошао пешице према Бољшом театру.

Осећао је потребу да се креће. Да би умирио узнемирене нерве, морао се ноћу наспавати по сваку цену и упркос несаници. А да би могао заспати, морао се бар уморити. Тако је стигао до свог стана тек око пола једанаест, јер је пут био доста дуг, и заиста се био јако уморио.

Стан који је узео под кирију у марту и који је тако злурадодудио и грдио, извињавајући се самом себи да је „све то само привремено“, да се он сасвим неочекивано „заглидио“ у Петрограду због „проклете парнице“ – тај стан уопште није био ни ружан ни непристојан, како је Вељчаџинов о њему говорио. Улаз је доиста био доста мрачан и „запрљан“ око капије, али сам стан, на првом спрату, имао је две велике, светле собе високих таваница, између којих је

било мрачно предсобије: тако је једна гледала на улицу, а друга у двориште.

Поред собе чији су прозори били окренути дворишту, налазио се са стране омањи кабинет, који је био намењен да служи као спаваћа соба. Али код Вељчањинова у њему су биле растурене књиге и разни документи. А он је спавао у једној од великих соба, заправо у оној чији су прозори били окренути према улици. Простирали су му на дивану. Намештај је у стану био пристојан, мада већ стар; поред тога, било је чак и неколико скупоцених ствари – остатака некадашњег благостања: велики и прави бухарски теписи, бронзане и порцуланске стварчице; сачуване су биле и две лепе слике. Али све је било у очевидном неред, није се налазило на свом месту и чак прашњаво, јер је Пелагеја – девојка која га је служила – отишла да посети своје рођаке у Новгороду и оставила га самог.

Ова необична чињеница, да културан и нежењен човек, који је још желео да се придржава правила центлменства, има једног слугу, и то девојку, приморавала је Вељчањинова да црвени, иако је Пелагејом био сасвим задовољан. Ова девојка је дошла к њему у пролеће, када се и доселио у овај стан, и дошла је из једне породице коју је познавао и која је отпутовала у иностранство. Пелагеја је код њега завела ред. Али после њеног одласка он није хтео да узима другу слушкињу; да узима лакеја за кратко време није имало смисла, а и није волео лакеје.

И тако се десило да је сваког јутра долазила да спрема његове собе домарева сестра Мавра, којој је Вељчањин и кључ остављао кад је одлазио од куће, а Мавра уопште ништа није радила, само је узимала новац и, изгледа, поткрадала. Али Вељчањин је од свега дигао руке и чак је био задовољан што је сада остао потпуно сам у стану. Међутим, све има своју меру – и његови нерви, у извесним „жучним“ тренуцима, уопште нису могли да подносе сву ту „гадост“,

зато је готово увек, кад се враћао кући, са гађењем улазио у своје собе.

Али овог пута једва је имао времена да скине одело, легао је на кревет и љутито одлучио да не мисли ни о чему, већ да по сваку цену „овог тренутка“ заспи. И зачудо – заспао је одмах, чим је главу спустио на јастук. То му се није десило готово већ месец дана. Спавао је око три сата, али немирно. Сањао је неке чудне снове, какви се сањају у грозници. Био је посреди неки злочин који је, тобоже, он извршио и прикрио, и за то су га окривљавали сложено људи који су непрестано однекуд к њему долазили. Окупила се огромна маса света, али људи нису престајали да улазе; зато се врата нису могла затворити и стајала су широм отворена. Али сва пажња је најзад била усредсређена на једног необичног човека, некадашњег његовог блиског познаника, који је већ био умро, али је сада однекуд и он дошао к њему.

Најстрашније је било то што Вељчањинов није знао ко је тај човек, заборавио је његово име и никако га се није могао сетити. Знао је само да је тог човека некад много волео. Као да су сви остали људи који су ушли у његову собу од тог човека очекивали главну реч: или да окриви или да оправда Вељчањинова. И сви су били нестрпљиви. Али он је седео непомично за столом, ћутао је и није хтео да говори. Граја није престајала, нервоза је расла и, одједном, Вељчањинов, сав бесан, удари тог човека зато што није хтео да говори и осети од тога необично задовољство. Срце му је обамирало од ужаса и бола због овог поступка, али у том обамирању је и била наслада. Већ сасвим острвљен, ударио га је други и трећи пут и као пијан од јарости и страха, који је долазио до лудила, али је такође носио у себи неизмерну насладу, Вељчањинов није више бројао своје ударце, већ га је тукао без предаха. Желео је да *све* то уништи.

Одједном се нешто десило: сви су страшно повикали, окренули се ка вратима и чекали, а у том тренутку

одјекнула су три звонка звука звонца, али тако снажна као да је неко хтео да га одвали са врата. Вељчањинов се пробуди и расани за трен ока, скочи са постеље и полете ка вратима: био је сасвим убеђен да звон звонца није сан, већ је заиста неко звонио овог тренутка. „Било би сасвим неприродно да ми се само присни тако јасан, тако стваран и тако опипљив звук!“

Али на његово чуђење, показало се да је и звон звонца такође сан. Отворио је врата и изашао у трем, чак је погледао на степениште, али никог није било. Звонце је висило непомично. Чудећи се, али и радујући се, Вељчањинов се врати у собу. Док је палио свећу, сетио се да су врата била само притворена – нису била ни закључана нити реза намакнута. Он је и раније, долазећи кући, често заборављао да затвори врата и није обраћао на то нарочиту пажњу. Пелагеја га је неколико пута за то прекоревала. Вратио се у предсобље да затвори врата, отворио их је још једном, погледао у ходник и изнутра намакао резу, али га је ипак мрзело да окрене кључ у брави. Сат откуца пола три; значи, спавао је три сата.

Сан га је толико узбудио да није хтео одмах да легне, већ је одлучио да једно пола сата шета по соби – „док попушим цигарету“.

Пошто се брзо обукао, пришао је прозору, подигао дебелу штофану гардину, а затим беле завесе. Напољу је већ сасвим свануло. Светле, летње петроградске ноћи увек су у њему изазивале нервозу и у последње време су само појачавале његову несаницу, стога је пре петнаестак дана специјално наместио на прозорима дебеле, штофане гардине које не пропуштају светлост када се сасвим спусте. Кад је отворио прозор, заборављајући на столу упаљену свећу, почео је да хода по соби још увек са неким тегобним и болним осећањем. Утисак од сна је још деловао. И даље је озбиљно патио због тога што се усудио да дигне руку на тог човека.

„Али зашто се мучим кад тај човек не постоји и никада није ни постојао?“

Са гневом, као да су у томе биле све његове бригае, почео је мислити о томе да се озбиљно разболео, да је „болесник“.

Увек му је било тешко признати да стари или слаби и зато је у тешким тренуцима од беса преувеличавао и једно и друго, чинио је то намерно да би пецкао и љутио себе.

„Старост! Ето то је, старим“, мрмљао је ходајући, „гудим памћење, привиђа ми се, сањам, звони звонце... Дођавола! Ја знам из искуства да су такви снови увек били симптом да имам грозницу... Убеђен сам да је и цео 'случај' са црном траком, можда, исто тако сан. Доиста сам јуче с правом помислио: ја, ја њега јурим, а не он мене! Ја сам написао поему о њему, а сâм се од страха под сто завукао. И зашто ја њега називам хуљом? Можда је он сасвим пристојан човек. Истина, лице му је непријатно, мада ничег ружног нема; одева се као сви остали. Само поглед има неки... Опет ја терам своје! Опет о њему! И ког врага ме се тиче његов поглед? Не могу, шта ли, да живим без тог... разбојника кога треба обесити?“

Међу осталим мислима које су му искрсавале у глави једна му је задала дубок бол: као да се одједном уверио да му је онај господин са црном траком на шеширу био пријатељ, и сада му се подсмева, кад га сретне, зато што зна неку његову стару, велику тајну и види га сада у тако понижавајућим околностима. Махинално је пришао прозору да га отвори и удахне свеж ноћни ваздух – и одједном сав задрхта: учинило му се да се пред њим изненада десило нешто необично и нечувено.

Није стигао да отвори прозор, већ се брзо склонио за прозорски оквир и притајио: на пустом тротоару, управо испред куће, угледао је одједном господина са црном траком на шеширу. Господин је стајао на тротоару, окренут ка његовим прозорима – али га очевидно није видео – и,

размишљајући о нечему, радознало посматрао кућу. Изгледало је да нешто смишља, као да се на нешто одлучује; подигао је руку и метнуо прст на чело. Најзад се одлучио: хитро се осврнуо око себе и на прстима, прикрадајући се, брзо прелазио улицу. Да, тако је: ушао је на њихову капију, управо на вратанца (која се лети понекад до три сата ујутру нису затварала). „Он иде код мене“, сину Вељчањиноу у глави, и одједном, као без душе, и он на прстима појури у предсобље ка вратима; притајио се уз врата, без даха је чекао са уздрхталом десном руком на резиди, коју је малопре навукао, и свим бићем ослушкивао да чује шкрипу очекиваних корака на степеницама.

Срце му је тако лупало да се плашио да неће чути кад непознати уђе на прстима. Није схватао шта се збива, али је све осећао са десетоструким интензитетом. Као да се тек минули сан слио са стварношћу. Вељчањин је по природи био храбар. Понекад је волео да се размеће својом неустрашивошћу пред опасношћу, чак и када га нико није гледао, већ је сам уживао у самопосматрању. Али сада је у његовом понашању било и нешто друго. Недавни хипохондар и сумњало, који се вечито жалио, сасвим се препородио. То уопште није био више онај човек. Нервозни и нечујни смех отимао се из његових груди. Иза затворених врата наслућивао је сваки покрет непознатог!

„А! ево га, пење се, попео се, осврће се, прислушкује чује ли се шта доле на степеницама, задржава дах, прикрада се... а! Ухватио је кваку, вуче, проба! Мислио је да код мене није закључано! Значи, знао је да ја понекад заборављам да затворим. Опет вуче за кваку; не мисли, ваљда, да ће реза пасти? Жао му је да оде! Жао му је да оде а да ништа није учинио!“

И заиста, сигурно се све и морало тако догодити, као што је он замишљао: неко је стварно стајао иза врата и полако, нечујно пробао браву, вукао за кваку, и – „наравно,

имао је свој циљ“. Али Вељчањинов је већ имао готово решење загонетке, и он је са неким усхићењем ишчекивао тренутак, намештао се и припремао: обузимала га је неодољива жеља да изненада скине резу, брзо отвори врата широм и да се нађе очи у очи са „страшилом“. „А шта ви то радите овде, поштовани господине?“ Тако је и било. Увребао је погодан тренутак, неочекивано скинуо резу, гурнуо врата и – умало није налетео на господина са црном траком на шеширу.

3.

Павле Павлович Трусоцки

Овај као да се скаменио на месту. Обојица су стајали један према другом, на прагу, и укочено гледали један другог у очи. Тако је прошло неколико тренутака, и одједном – Вељчањинов препозна свог госта!

Истовремено, и гост се очигледно досетио да га је Вељчањинов коначно познао: то је синило у његовом погледу. За тренутак његово лице као да се расплину у сладуњав осмех.

– Ја сигурно имам част да говорим са Алексејем Ивановичем? – скоро запева он веома нежним гласом и веома комичним, јер није одговарао околностима.

– Је ли могуће да сте то ви, Павле Павловичу Трусоцки?
– промуца најзад и Вељчањинов сасвим запањен.

– Ми смо се пре девет година познавали, у Т... и ако дозволите да вас подсетим, били смо пријатељи.

– Да... рецимо да је тако, господине... али сада су три сата и ви сте читавих десет минута пробали да видите да ли је код мене закључано или није...

– Три сата! – узвикну гост, вадећи часовник и чак се непријатно изненади – имате право: три сата! Извините, Алексеју Ивановичу, морао сам о томе водити рачуна кад сам долазио; баш се стидим. Наићи ћу ових дана да вам објасним, а сада...

– А, не! Ако већ треба да се објашњавамо, онда изволите овог тренутка! – присети се Вељчањинов – изволите овамо, у собу. Ви сте свакако и сами намеравали да уђете у собу, и нисте дошли ноћу само зато да пробате браве...

Вељчањинов је био узбуђен, а истовремено и запањен, и осећао је да не може да се снађе. Чак се стидео: ни тајне ни опасности – ништа није испало од целог кошмара. Појавила се само глупа фигура некаквог Павла Павловича. Међутим, Вељчањинов уопште није веровао да је све то тако просто, нешто је потајно и са страхом предосећао.

Посадио је госта у фотељу, нестрпљиво сео на постељу – корак од фотеље – нагнуо се и ослањајући се длановима о колена нервозно очекивао када ће гост проговорити. Радознало га је посматрао и присећао се. Али чудно – гост је ћутао и, изгледа, уопште није схватао да је „дужан“ одмах да проговори, напротив, гледао је домаћина погледом који је нешто очекивао. Могло се десити да се он просто бојао, осећајући у почетку извесну nelaгодност, као миш у мишоловци; али Вељчањинов се наљути:

– Шта ви хоћете? – повика он – нисте, ваљда, ни фантазија ни сан! Нећете, ваљда, мртваца да изигравате! Објасните ствар, пријатељу!

Гост се узврпољи, осмехну се и опрезно поче:

– Како видим, вас је, пре свега, запањило што сам дошао у ово време и у необичним околностима... Тако да, сећајући се свега што је било и како смо се растали, мени је чак и сада чудно... Истина, ја чак и нисам имао намеру да навраћам, и ово се десило неочекивано...

– Како неочекивано! Па ја сам вас видео како сте на прстима преко улице претрчали!

– Ах, ви сте значи видели! Па ви онда сада о свему знате више од мене! Али ја вас само нервирам... Ево о чему је реч: ја сам допутовао овамо пре једно три недеље, својим послом... Ја сам Павле Павлович Трусоцки, ви сте ме сами препознали. Допутовао сам зато да се постарам о премештају у другу губернију, у другу службу и на место са много већом платом... Истина, све ово није оно главно!... Главна ствар је, ако хоћете да знате, у томе што се ја овде мувам већ трећу недељу и, изгледа, сам одуговлачим своју ствар, то јест премештај, и ако се, чак, позитивно реши, може да се деси да ја заборавим да је решено и нећу отпутовати из Петрограда у овом расположењу. Луњајући, ја као да сам изгубио циљ и чак као да се радујем што сам га изгубио, у овом расположењу...

– А у каквом то расположењу? – намршти се Вељчањинов.

Гост га погледа, подиже шешир и достојанствено показује црну траку.

– Па ево у каквом расположењу!

Вељчањинов је тупо гледао час у траку, час госту у лице. Одједном, румен обли његове обрале и он се страшно узбуди и узнемири.

– Је ли могуће да је Наталија Васиљевна?!

– Да, господине! Наталија Васиљевна! Марта ове године... Туберкулоза, и то нагло, за нека два-три месеца! А ја сам остао, као што видите!

Кад је то рекао, гост дубоко потресен рашири руке, држећи у левој свој шешир са црним флором, сагну своју ћелаву главу и остаде тако бар десетак секунди. Његов гест и изглед неочекивано као да окрепише Вељчањинова; ироничан и чак изазован осмех прелете преко његових усана – али само за тренутак: вест о смрти те даме (коју

је он давно познавао и већ одавно заборавио) деловала је сада на њега потресно.

– Је ли то могуће! – мрмљао је речи које су му прве дошле на језик – зашто само нисте одмах дошли и јавили ми?

– Хвала вам на саучешћу које видим и ценим, и поред...

– И поред?

– И поред толико година од нашег растанка, ви сте показали сада тако искрено саучешће према мојој несрећи, и чак према мени, да ја, наравно, осећам захвалност према вама. Само сам то и желео да вам кажем. И није реч о томе да ја сумњам у пријатеље своје, ја и овде, чак и сада, могу наћи сасвим искрене пријатеље, да поменем само Степана Михајловича Багаутова, али од нашег познанства, Алексеју Ивановичу, тачније речено, пријатељства, јер га се са задовољством сећам, прошло је девет година; ви се нисте враћали, нисмо се дописивали...

Гост је певао као по нотама, али све време док је причао гледао је у земљу, мада је, наравно, све и горе видео. Домаћин је, међутим, већ стигао да се мало прибере.

Са неким веома чудним утиском, који се стално појачавао, слушао је и посматрао Павла Павловича, и одједном, кад је он за тренутак заћутао, разнородне и неочекиване мисли искрснуле му у глави.

– Али зашто вас све досад нисам препознао? – повика Вељчањинов енергично – јер ми смо се бар пет пута сретали на улици!

– Да, и ја се тога сећам; сретали сте ме једно двапут, чак можда и три пута...

– То јест, *ви* сте мене *стијално* сретали, а не ја вас!

Вељчањинов је устао и одједном се громко и сасвим неочекивано насмејао. Павле Павлович застаде, пажљиво га погледа, па одмах настави:

– А нисте ме препознали прво зато што сте ме могли заборавити, а поред тога, ја сам у међувремену имао богиње од којих су ми остали трагови по лицу.

– Богиње? Види ти, заиста је имао богиње! Та како вас је...

– Снашло? Свашта се догађа, Алексеју Ивановичу, и тек само човека спопадне!

– Само је то, ипак, необично смешно. Али наставите, наставите, пријатељу драги!

– Иако сам вас сретао, ја...

– Чекајте! Зашто сте казали малопре: „снашло“? Ја сам хтео много учтивије да се изразим. Али наставите, наставите!

Вељчањинов је због нечег постајао све веселији. Потресни утисак заменило је друго расположење. Брзим корацима ходао је по соби тамо-амо.

– Иако сам вас сретао, и чак полазећи овамо, у Петроград, имао сам намеру да вас обавезно потражим, ипак, понављам, сада сам у таквом расположењу... и тако сам растројен још од марта месеца...

– Ах, да! растројен од марта месеца... Чекајте, пушите ли?

– Па ви знате, док је била жива Наталија Васиљевна, ја нисам...

– Да, знам, знам; а од марта месеца?

– Само покоју цигарету.

– Ево цигарете; запалите и наставите! Наставите, ви сте ме страшно...

И пошто је запалио цигарету, Вељчањинов брзо седе на кревет. Павле Павлович застаде у причању:

– Али зашто се ви, ипак, тако узбуђујете, јесте ли здрави?

– Е, дођавола с мојим здрављем! – наљути се Вељчањинов изненада. – Наставите!

Посматрајући домаћиново узбуђење, гост је постајао све задовољнији и самоуверенији.

– Та шта да настављам? – поче он опет. – Замислите, пре свега, Алексеју Ивановичу, човека утученог, и то не само утученог већ, такорећи, коначно убијеног; човека који после двадесет година брачног живота мења начин живота и лута прашњивим улицама без одговарајућег циља, као у

стеи, као у неком самозаборау, и који у том самозаборау налази неку насладу. После овога јасно вам је што ја, кад сретнем понекад познаника или чак правог пријатеља, намерно га заобиђем да му не бих прилазио у таквом тренутку, то јест у тренутку самозаборава. А други пут тако се свега сетиш и тако пожелиш да видиш неког од сведока и саучесника недавне, али неповратне прошлости, и тако ми тада закуца срце да, не само дању већ и ноћу, рескирам да полетим пријатељу у загрљај, па макар га тога ради морао пробудити у три сата. Ја сам се преварио у времену, али у пријатељству нисам; јер сам у овом тренутку и превише награђен. А што се тиче времена, верујте, мислио сам да је само дванаест сати, пошто сам био као у заносу. Пијем своју тугу и као да се опијам њоме. И чак не туга, већ управо ново стање ме убија...

– Како се ви то, ипак, изражавате! – некако невесело примети Вељчањинов и поново постаде необично озбиљан.

– Да, чудно се изражавам...

– А да се ви... не шалите?

– Ја да се шалим! – узвикну Павле Павлович са тужном недоумицом – и то у тренутку када саопштавам...

– Ах, престаните о томе молим вас!

Вељчањинов устаде и опет поче да хода по соби.

Тако је прошло једно пет минута. И гост је хтео да устане, али Вељчањинов викну – Седите, седите – и овај одмах послушно седе у фотељу.

– А како сте се ви променили! – поче опет Вељчањинов и одједном се заустави пред њим, као да је неочекивано запањен том мишљу. – Страшно сте се променили! Необично! Сасвим други човек!

– Па није ни чудо, за девет година!

– А не, не, није то од година! По изгледу ви се и нисте нарочито променили; нешто друго се у вама променило!

– И то је могуће, девет година је прошло.

– Или је то од марта месеца!

– Хе-хе – лукаво се осмехну Павле Павлович – ваша мисао је некако двосмислена... Али, ако смем питати... у чему је заправо моја промена?

– Ех, у чему! Некад је Павле Павлович био тако озбиљан и пристојан, тако mudar је био Павле Павлович, а сада је Павле Павлович прави ветропир!

Вељчањинов је био бесан до оне мере када и најуздржанији људи почињу да говоре што не треба.

– Ветропир! Ви тако мислите? И нисам више „мудар“? Нисам mudar? – са задовољством се смејао Павле Павлович.

– Какав „мудрац“, дођавола! Сада сте, изгледа, сасвим *йамейни*.

„Ја сам дрзак, а ова хуља је још дрскија! И... и шта ли само намерава?“, непрестано је мислио Вељчањинов.

– Ах, драги, ах, мили Алексеју Ивановичу! – узнемири се необично гост и поче да се врпољи у фотељи. – Шта се нас то сада тиче? Нисмо ваљда сада пред светом, ни у отменом великосветском друштву! Ми смо два некадашња искрена и стара пријатеља, састали смо се, такорећи, сасвим искрено и сећамо се обојица драгоцене пријатељске везе у којој је покојница представљала тако драгоцену کاریку!

И као да се толико занео екстазом својих осећања, поново је оборио главу и лице сада покрио шеширом. Вељчањинов га је посматрао са немиром и гађењем.

„А ако је ово просто комедијаш?“, сину му у глави, „али не, не! Изгледа да није пијан, а можда је и пијан, лице му је црвено. Па и ако је пијан – то је свеједно. Зашто ми се прикрада? Шта жели ова хуља?“

– Сећате ли се, сећате ли се – узвикивао је Павле Павлович, полако скидајући шешир с главе, и као да се све јаче заноси споменима – сећате ли се наших излета у околину града, наших вечери и посела са игранкама и безазленим играма код његовог превасходства, веома гостољубивог